

МУЗЕЇ ТА МУЗЕЙНА СПРАВА В ХХІ СТОЛІТТІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

УДК 94(277.82)

Бак В. Ф., Кравченко С. О.

ВІДКРИТТЯ МІСЦЬ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ ЖЕРТВ РЕПРЕСІЙ ЯК ЗАСІБ СПРОСТУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

У статті розглянуто питання необхідності знайдення місць масових поховань жертв репресій 30–40 рр. ХХ ст. на території м. Бахмут (Артемівськ) Донецької області та вшанування пам'яті загиблих. На підтвердження факту масових розстрілів використано свідчення місцевих мешканців та архівні матеріали Галузевого державного архіву СБУ. За матеріалами «Розпоряджень про виконання вироків згідно з рішенням трійки (Артемівськ)» з 21.12.37 по 13.01.38 роки в місті розстріляно 562 людини, які поховані на місцевому цвинтарі або на території «Садів НКВД».

Ми переживаємо складні історичні часи, пов'язані з руйнуванням стійких міфологем радянського періоду. Перебування народів під тиском комуністичної системи призвело до спотворення, як колективної народної, так і особистої свідомості не менше ніж трьох поколінь людей. Міфологеми радянських часів продовжують керувати суспільством у нестабільні періоди історії та стають ключовою установкою, яка визначає поведінку значної кількості людей. Саме до такого процесу керованого суспільного явища через активізацію стійких стереотипів мислення ми були залучені внаслідок відкритої агресії Росії проти України в 2014 р.

В Україні тривають треті визвольні змагання за незалежність, остаточно перемога в яких ще не досягнута. Її прискорення можливо не тільки через успіхи в військовій та політичних справах, але також через руйнування радянських міфів, які перетворюють українців на слухняних виконавців волі тих, хто володіє кодом доступу до ключових пускових механізмів покори «старшому братові». Руйнування міфів радянських часів через викриття злочинів скоєних радянською владою ми вважаємо гуманістичним шляхом в здобутті Україною остаточної незалежності. Цінності «русского мира», до яких належать: придушення вільнодумства, ідея міцної влади, утискання внутрішніх та зовнішніх свобод громадян з особливою цинічністю реалізуються зараз на території Донбасу, який залишається ареною геополітичних інтересів Росії.

Метою нашої роботи є з'ясування факту, що в 30–40 рр. ХХ ст. на території міста Артемівська (Бахмута) відбувались масові розстріли та поховання жертв репресій, а тому ми вважаємо нагальним питанням необхідність знайдення міст масових поховань та розповсюдження інформації про ці історичні події, як злочин радянського режиму проти людяності та вшанування пам'яті безвинно закатованих тоталітарним режимом людей.

В 1937–1938 рр. в Артемівську існували три окремі відділки НКВД: Дорожньо-транспортний ДТО, міський та військовий. Кожний з них вів слідчі справи та виконував вироків згідно з рішенням обласної Трійки УНКВД. Відповідно до директиви Політбюро ЦК ВКП(б) в Сталіно 10. 07. 1937 було створено обласну трійку УНКВД, яка виносила вироків. До її складу ввійшли: Є. К. Прамнек, секретар Донецького обкому КПРС, Б. М. Соколінський, начальник облуправління НКВД по Донецькій області, старший майор Держбезпеки, Руденко, облпрокурор [1, с. 37]. 30.06.1937 р. згідно з наказом народного комісара внутрішніх справ СРСР № 00447 «Об операции по репрессированию антисоветских элементов» запроваджувались ліміти на розстріли (1 категорія) та на 8-10 років тюрми (2 категорія). Для (Сталінської) Донецької області попередньо вони склали: 4000 людей (1000 – по 1-й, 3000 – по 2-й). Трійка УНКВД по Донецькій області в 1937 г. перевищила всі ліміти. Було засуджено 12383 людей (5430 до розстрілу, 7107 до таборів), а в січні – червні 1938 г. – 3280 – всі до розстрілу [М. Юнге, Г. Бордюгов и Р. Биннер] [1].

Репресивна машина в період Великого терору захлиналась від «перевиконання плану» по викриттю ворожих груп. Серед слідчих НКВД почалось «змагання» за кількісне відкриття ворогів народу тому розстрільні вироки виконували в кущових осередках НКВД. В Артемівську було створено такий осередок. За свідченнями кандидата історичних наук, директора краєзнавчого музею Артемівська з 1988–2000 р. Сергія Татарінова, розстріли проводили всі три відділки НКВД.

За нашими дослідженнями розстріли засуджених в період з 1937 по 1938 роки в місті були жахливими по своїм масштабам і продовжувалися до 40-х років хоча і в менших розмірах. ГДА СБУ на наші запити про місця поховань жертв репресій надав відповідь, що єдиним задокументованим місцем в Донецькій області був пустир біля селища шахти № 11 в Кіровському районі м. Донецька. Про інші місця відомостей немає. Судячи з масштабів терору місць поховань в Донецькій області було багато, щоб вмістити всіх розстріляних, яких, за даними В. М. Нікольського, могло бути від 50 до 90 тисяч.

В 9-ти томному виданні «Реабілітовані історією», біля багатьох прізвищ репресованих вказано, що вони розстріляні в Артемівську [2]. Науковий співробітник Артемівського краєзнавчого музею Ігор Карнацький показав нам свідчення з фондів музею родичів засуджених, переважно жінок, які, дізнавшись про можливу страту своїх близьких, винаймали квартири у будівлі неподалік тюрми та слідкували вночі за вулицею. Побачивши рух підвод по вулиці, непомітно слідкували за ними. Невідомо було живих чи мертвих везли до так званих «саїв НКВС», за місто, в район села Отрадівка. Там в невідомому місці ховали тіла розстріляних. Інколи вдавалось викупити тіла своїх родичів та поховати їх по-людськи.

Артемівський краєзнавчий музей має такі свідчення очевидців (мовою оригіналу). «В самом городе производились расстрелы арестованных. Той страшной зимой 1937–1938 г мы с матерью видели на городском кладбище неглубокие ямы, заполненные мерзлыми трупами, едва прикрытые землей <...>. Это место находилось напротив братских могил, сейчас там производят новые захоронения» Киловатая Н. Е. [3].

Підтвердженням того, що розстріли виконували саме в Артемівську є накази, які зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ та входять до фонду 6, справа № 6184 «Розпорядження про виконання вироків згідно з рішенням трійки УНКВС (м. Артемівськ)» [4], об'ємом понад 300 аркушів. Кожен аркуш – це надрукований на пошковлому папері текст наказу по УНКВД за 1937 та 1938 рр. Всі накази, крім першого, адресовані (далі мовою оригіналу) коменданту УНКВД, сержанту Госбезопасности товарищу Аксельроду. Далі текст: Немедленно привести приговор в исполнение. Нижче перелік прізвищ. Найкоротший за 13.01.38 – шість осіб, найдовший – 182 особи за 30.12.37 р. Всі накази підписані старшим майором Соколинским. Перший наказ в підшивці спрямовано лейтенанту Добровольському. В наказах не вказано ім'я по батькові, а тільки звернення: «товариш». Кількість засуджених Артемівської тюрми, яких було розстріляно відповідно до списків в наказах з 03.12.1937 по 13.01.1938: 03.12.37 – **55**; 21.12.37 – **119**; 27.12.37 – **5**; 27.12.37 – **59**; грудень 37 – **12**; грудень 37 – **42**; грудень 37 – **51**; 30.12.37 – **182**; 03.01.38 – **31**; 13.01.38 – **6**; Разом – **562**. На 67 листі «Розпоряджень» червоним олівцем вище наказу на вільному місці перелічені такі цифри: 113; 111; 117; 101; 115; 68; 73; 112; 114; 103; 116; 98; 72; 119; 108; 110; 102; 99; 104; 106 [3]. Припускаємо, що це теж був рахунок страчених. В підшивці «Розпоряджень» наказів, які стосуються в'язнів Артемівської тюрми, біля третини.

Завдяки існуючому в ГДА СБУ реєстру службовців органів державної безпеки та матеріалам, які надані В. Золотарьовим [1], стало відомо, що **Аксельрод Леонід Соломонович** (1908 р. народження), мав нищу освіту, член ВКП(б) з 1932 року, працював в органах з 1932 року, проходив службу з 22.03.1936 р. в Донецькій області, співробітник НКВД, комендант УНКВД, сержант Держбезпеки. 19.12.1937 р. його нагороджено орденом Червоної Зірки, 09.08.1938 г. звільнено. Причина – арешт судовими органами. Не відомо, яким чином Аксельрод уникнув репресій, але під час війни служив на фронті та був комендантом особливого відділу 10 повітряної армії. У 50-х рр. – заступник директора Львівської опери. **Соколинский (Гімельман) Давид Мойсейович** (06.1902 – 21.01.1940),

закінчив у 1914 та 1916 рр. – 3-х класне вище початкове училище та 2-х класне ремісничє училище в Одесі, член ВКП(б) з 1920, старший майор Держбезпеки. З 03.04.1937 по 25.02.1938 р.– начальник УНКВС Донецької області (входив до складу Трійки). Нагороджений орденом Леніна (19.12.1937). 19.01.1940р. засуджено та розстріляно в Москві. Коменданти НКВД власноруч виконували вироки та розстрілювали засуджених. Аксельрод за свою роботу в Донецькій області отримав орден Червоної Зірки. Соколинський у складі обласної трійки НКВД засудив тисячі людей до страти та таборів за що теж отримав винагороду – орден Леніна.

У книзі В. А. Золотарьова і В. П. Стьопкіна «ЧК-ДПУ-НКВС в Донбасі: Люди та документи» наведені прізвища тих, хто під час Великого терору був слідчими НКВС в Артемівську (нині Бахмуті): **Шелудченко Матвій Іванович** (1898 – 02.02.1940), з весни 1935 – 08.08.1937 – начальник Артемівського міського відділу НКВС та за сумісництвом начальник особливого відділу 80-ї стрілецької дивізії, на 29.09.1937 – начальник Артемівської міжрайонної слідчої групи УНКВС Донецької області, розстріляний у Москві 02.02.1940; **Демидов Олексій Петрович** (03.06.1898 – 1960), член ВКП(б) з 1919. З 07.1938 – начальник Артемівського міськвідділу НКВС до 12.1939, помер у Харкові в 1960 р., мав звання полковника держбезпеки; **Кристалів Анатолій Самійлович** (1901 – 20.05.1938), освіта початкова, старший лейтенант державної безпеки (23.03.1936), член ВКП(б) з 1920, з осені 1937 – 22.03.1938 – начальник Артемівського МВ НКВС, 23.03.1938 заарештований, повісився в камері.

З серпня 1937 р. в Донбасі було створено Північно-Донецький (м. Артемівськ) та Південно-Донецький (ст. Ясинувата) Дорожньо-транспортні відділи (ДТО) ГУГБ НКВД. Начальником ДТО ГУГБ НКВД Північно-Донецької залізниці з жовтня 1937 по 30.06.1938р був капітан Держбезпеки Кочергінський Георгій Ізраїєвич (1898 – 20.10.1939). Його перебування на цій посаді позначилось особливо жорсткими розправами над засудженими [1, с. 40]. В червні 1939 року Кочергінського розстріляно в Києві.

Наші припущення про розстріли в місті Артемівську в період 30-40 рр. підтверджено, але пошук місць поховань триває. Для поширення інформації, яка стосується репресій, створено сторінку в Фейсбукі <https://www.facebook.com/RepresiiArtemivsk/>. Наприкінці 90-х років минулого століття на правому березі річки Бахмутки, неподалік від міського ринку з'явилась кам'яна брила з написом: «Здесь будет установлен памятник жертвам политических репрессий», але вона швидко зникла невідомо куди.

Ми все ще продовжуємо жити в пострадянському просторі, в якому чиновники завжди відносились с осторогою до теми політичних репресій. Бахмут в радянські часи був місцем катувань та розстрілів великої кількості людей та продовжував залишатись містом закритих судових справ до 90-х років. Якщо нам вдасться віднайти місце поховань жертв радянського режиму, та повернути до цього увагу мешканців Бахмута та всього Донбасу, це буде важливою справою в розвіюванні міфу, що вкоренився в свідомість більшості містян про «щасливе радянське минуле».

В статье рассмотрены вопросы необходимости нахождения мест массовых захоронений жертв репрессий 30 – 40 гг. XX в. на территории г. Бахмута (Артемовска) Донецкой области и увековечивание памяти погибших. В качестве доказательств массовых расстрелов приводятся показания местных жителей и архивные материалы Отраслевого государственного архива СБУ. По материалам «Распоряжений о выполнении приговоров согласно решению тройки (Артемовск)» с 21.12.37 по 13.01.38 г. в городе расстреляно 562 человека, которые похоронены на местном кладбище или на территории «Садов НКВД».

SUMMARY

The article considers the necessity to find the mass graves of the victims of repressions (1930s - 1940s) on the territory of the town of Bakhmut (Artemivsk) of Donetsk Oblast and to commemorate the victims' memories. The testimony of local residents and the materials from the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine are used as the evidences of mass shootings. According to the "Regulations on the execution of sentences according to the decision of

the Troika (Artemivsk)" from 21.12.1937 till 13.01.1938, 562 people were shot dead in the town and buried in the local cemetery or in the "NKVD Gardens" territory.

Keywords: repressions, sentences, mass burials, commemoration of the dead, Great Terror, organs of the UNKVD.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Золотарьов В. А., Стьопкін В. П. ЧК-ДПУ-НКВС в Донбасі: Люди та документи 1919–1941 / В. А. Золотарьов; В. П. Стьопкін. – Донецьк, Апекс, 2010. – 512 с., ілл.
2. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга шоста. – Донецьк: вид-во КП «Реґіон» – «ФО – П Колесниченко», 2009. – 592 с. (з іл.)
3. Бахмутський краєзнавчий музей Донецької області. – Фонд № 52, справи 12; 17.
4. Розпорядження про виконання вироків згідно з рішенням трійки УН КВС (м. Артемівськ), – Галузевий Державний Архів СБУ. – Фонд 6, справа № 6184.

УДК 069.01:17.024.4

Гончарова А. В.

МУЗЕЄФІКАЦІЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

У статті аналізується успішний світовий досвід музеєфікації історико-культурної спадщини. Акцентується увага на необхідності різноманітних підходів до процесу музеєфікації в кожному конкретному випадку, обов'язково з урахуванням особливостей місцевості, території розміщення, ступеня збереженості та історико-культурної цінності об'єктів, урахуваючи перспективи їх подальшого використання не тільки для екскурсійної та наукової діяльності, а й для туристичної. Детально розглядаються приклади музеєфікації зарубіжної історико-культурної спадщини. Запропоновано розглянути роботу музею не тільки як місце колективної пам'яті та ідентифікації, а і як перспективний об'єкт у туристичній інфраструктурі.

Питання популяризації музейних колекцій, залучення громадян до надбань національної та світової історико-культурної спадщини актуалізує проблему вивчення та оцінки світового досвіду музеєфікації різновидових пам'яток. В Україні завдання музеєфікації найчастіше виконується через створення колекційного музею, в той час як за кордоном питання музеєфікації розглядається разом з питання актуалізації об'єктів історико-культурної спадщини для використання в туристичній діяльності. В багатьох країнах світу історико-культурна спадщина стає якщо не найголовнішим та найпривабливішим, то одним з провідних та затребуваних елементом для освітнього та інтелектуального туризму. Успішний світовий досвід музеєфікації пам'яток наочно показує як правильно музеєфіковані об'єкти історико-культурної спадщини відіграють значну роль в соціальному, економічному, культурному житті громади та регіону. Це робить завдання вивчення світового досвіду музеєфікації історико-культурної спадщини актуальним як з теоретичної, так і з практичної сторони.

Аналіз останніх досліджень. О. Найдюк у статті «Голландські музеї та українські можливості» [1] розкриває тему створення затребуваного музейного продукту на основі об'єктів історико-культурної спадщини.

С. В. Миловидов у праці «Принципи «доповненої реальності» і інтерактивна реконструкція в світових музеях» [2] аналізує досвід використання новітніх технологій в музейному просторі.

У роботі М. Дрогомирецької «Стратегічні напрями розвитку туристичного іміджу України» [3] визначено, що в умовах сьогодення історико-культурні надбання України викликають значний інтерес у місцевих жителів і в туристів з інших країн світу. Розглянуто перелік основних заходів, які впливають на інтенсивність розвитку попиту на історико-культурну спадщину в державі.